

Поштоване колеге,

За данашњи наставни час је предвиђено учење о флексибилном распореду часова и његовој паралели са традиционалним распоредом.

Ово је увод за учење о распореду часова у комбинованом одељењу.

1) ФЛЕКСИБИЛНИ РАСПОРЕД ЧАСОВА

Као први проблем са којим се сусрећу учитељи који раде у комбинованим одељењима је распоред часова као и њихово трајање. Рад у комбинованом одељењу је неупоредиво тежи од рада у чистом одељењу: води се (најмање) двострука администрација, недостају средства и опрема и сл., а сви који нас контролишу захтевају СТРОГО испоштован распоред, дужину трајања часа и сл.

Текст који следи биће од користи колегама да аргументују своје ставове јер су засновани на литератури која је писана раније, али је наши "контролори" вешто игноришу и заобилазе.

Организација васпитно-образовног рада на основу флексибилног распореда наставних часова убраја се у значајно наставно питање.

Наш познати педагог Петар Мандић пише да је флексибилни распоред наставних часова настао као последица да се побољша ригидни, испарцелисани и формалистички конципирани распоред, да се створе бољи услови рационализације, интензификације и модернизације наставе, да се рационалније користе наставна средства, динамизирају облици и рационалније распореде радне

обавезе наставника, ученици имају већу могућност за учествовање у настави итд.

Флексибилни распоред пружа велике могућности за оспособљавање ученика за самостални рад, за истраживање и самостално решавање проблема. Ученицима се даје могућност да раде у већим и мањим групама и индивидуално. Време за рад је различито, што зависи од узраста ученика и природе садржаја који се реализују.

Флексибилни распоред часова практично је негација разредно-часовног система наставе који је поставио чешки педагог Ј. А. Коменски (1592–1670). Постојећи (класични) распоред часова се мења, *модификује* и усавршава. У модерној школи *наставник, разред и наставни час* више не могу бити основне компоненте у организацији васпитно-образовног рада. Савремена школа тражи *флексибилнију* организацију наставног рада. Основно је при томе да ученик усвоји одређене наставне садржаје, и то на начин и за време које њему *лично* највише одговарају. Наставник је ту да помаже ученику само у оним случајевима када *затражи* помоћ. Суштина је, дакле, у томе да ученик на *продуктиван* начин долази до нових знања, радећи самостално или у паровима и групама, уз коришћење различитих извора знања и савремених наставних метода и поступака, као и савремених техничких средстава.

Флексибилни распоред часова има и велике *психолошке* вредности. Одавно је већ, чак и експериментално, утврђено да обим и трајност пажње нису исти код ученика I и IV разреда, на пример, а да не говоримо о распону између I и VIII разреда. Па ипак, у садашњој ситуацији час у свим разредима траје подједнако, по 45 минута. Ако је некада овакав систем часовног рада и био добар, данас више нема потреба да и даље остаје искључив, јер не одговара времену научно-техничке, технолошке и електронске револуције у коме живимо.

За наставника разредне nastave биће драгоцено ако може да организује интензивну активност са ученицима првог разреда у трајању од десетак минута, 20 минута са другим разредом и да се тај број минута повећава са узрастом ученика. Но, осим узрадне категорије флексибилни распоред полази и од природе наставних садржаја, односно образовно-васпитних и функционалних задатака које треба остварити. На тај начин избегава се *формализам*: ученици седе по 45 минута на часовима, иако већи део тог времена није уопште рационално искоришћен.

Наставник у млађим разредима (I–IV) може да предвиди да час траје 10–20 минута, а у старијим разредима и 45 минута и знатно више, уважавајући психофизичке могућности ученика и природу наставних садржаја. Распоред треба прилагодити и *годишњим добима*. Тако се у рану јесен и пролеће настава може изводити по блок-часовима, пошто се настава одржава (претежно) изван класичних учионица (двочасовни блок, трочасовни и вишечасовни блок).

У разредној настави, где један наставник излаже више предмета, могуће је лакше сачинити флексибилни распоред часова. Тако се у току једне седмице могу празити разне измене у распореду часова, зависно од временских прилика, објеката где се изводи настава, опремљености школе, могућности сарадње и координације са другим стручним наставницима (ликовно, музичко и физичко васпитање и сл).

2) МОДЕЛИ ФЛЕКСИБИЛНОГ РАСПОРЕДА ЧАСОВА

Флексибилни распоред часова омогућава успешну примену савременијих социолошких облика рада и наставних поступака: групног облика рада, рада у паровима (танедму), самосталног рада, микронаставе, тимске nastave и сл. То значи да ће се у складу са

обликом рада, обимом (количином) расположивог времена одређивати и број ученика за поједине васпитно-образовне активности. Веће групе броје и преко 100, а мање 3–6 ученика. Рад у већим групама траје краће (30–40 минута, на пример), док у мањим групама може да траје у форми индивидуалног рада (тандемског или групног) и до два часа, али и знатно мање, 10–20 минута.

Модели флексибилног распореда обично се мењају *сваке седмице*. По-стоји више *модела* ових распореда: петнаестоминутни, тридесетоминутни, јед-ночасовни распоред, двочасовни распоред и сл.

Флексибилни распоред часова подразумева функционалне школске просторије, оспособљене ученике за самостални, групни и тандемски рад и стручан наставни кадар. Из изложеног се јасно виде предности флексибилног распореда часова. Основно је да се динамизира наставни рад, да је васпитно-образовни процес прилагођен психофизичким могућностима ученика и природи наставних садржаја који се обрађују и да су ученици оптимално мотивисани за самоста-лан и истраживачки рад.

За правилну примену флексибилног распореда часова наставник ће, у систем свога рада, поставити и решити следећа питања:

а) утврдити стварне потребе за прављењем флексибилног распореда часова

б) одредити временске димензије, тј, трајање активности у појединим наставним областима

в) проценити просторне могућности које су од значаја за примену флексибилног распореда наставних часова

г) сачинити флексибилни распоред часова и отпочети са његовом реализацијом

д) корекције распореда у циљу усавршавања његове израде за текући наставни рад.

Кершенштајер предлаже, да настава појединог предмета у I разреду траје по 20, 30, 40, и 60 минута, а у II, III и IV разреду по 30, 60 и двоструки сат од 120 минута. Важно је констатовати, да већ од II разреда уводи двоструки сат у настави ручног рада односно обраде дрва (радна школа мануелног смјера).

Петерсен је према својој концепцији школе (Јена-план), коју је практички реализирао у експерименталној школи и вјежбаоници у Јени, израдио за све три темељне групе седмични план рада, који се разликује од традиционалног распореда часова. Нижа група обухвата дјецу од 1. – 3. школске године, средња група од 4. – 6. школске године и виша група од 7. – 10. школске године.

Школска седмица траје пет дана, средње и више групе раде пре и после подне, у току преподнева планиран је само један одмор од 35 минута, рад на појединим предметима и специфичним формама активности временски траје веома варијабилно од 50 до 110 минута (тј. дуже од традиционалног 45-минутног наставног часа), а непрекидни рад без већих одмора траје и много дуже. Петерсен је, додуше, седмични распоред рада у току експерименталног рада стално дотеривао, а изнијети примери су једни од последњих.

У неким савременим западноевропским и америчким школама дидактичари су најдаље отишли у еластичном обликовању

распореда часова. У том прегледу поћи ћемо од најнижег па до највишег ступња школовања.

За нижи ступањ школовања са системом сталних разредних наставника већина дидактичара предлаже, да наставници за своје наставне потребе израде што еластичнији оријентациони распоред часова, од кога могу понекад и одступати, али с тиме да у току седмице обухвате све наставне предмете према прописаном наставном плану. Уједно се препоручује, да наставници потпуно слободно регулишу временско трајање наставе појединог предмета, али тако да се предмети функционално надовезују једни на друге у току дана, па чак и у току седмице.

Додуше, последњих година у неким западноевропским земљама (посебно у Савезној Републици Немачкој) постоји веома јака тенденција, да се у нижим разредима основне школе организује наставни рад на принципу групне наставе, па зато има и мање конкретнијих примера распореда часова; више се говори о организацији радног времена ученика у школи. Furdges предлаже следеће:

Временски распоред предмета

45 минута — веронаука, математика, увежбавање и понављање

60 минута — групна настава

90 минута — ликовно васпитање, музичко васпитање, спорт, ручни рад, курс.

Према томе, временско трајање наставе појединих предмета је 45, 60 и 90 минута, с тиме да настава у почетном и завршном блоку траје у

континуитету 90 минута без одмора (у почетном блоку је предвиђена једино промена предмета). Ритам школског дана изгледа овако:

90 мин наставни рад – 10 мин одмор – 60 мин рад – 40 мин одмор – 90 мин рад.

Мејер је по овом распореду часова предвидио сваки дан уводни дневни разговор с ученицима, а суботом последњи сат – закључни седмични разговор са завршном свечаношћу.

Временски распоред предмета:

20 минута – музичко васпитање, правописне вежбе 45 минута – рачун, веронаука, цртање, музичко васпитање, курсна настава;

90 минута — језгровита настава, курсна настава, телесно вежбање, ручни рад.

Организација школског дана проведена је у три блок-часа с два одмора по 15 минута (краћи одмор од 8,45 до 8,50 служи само за измену вероучитеља и сталног наставника).

У првом наставном блоку од 8,00 до 9,30 када су ученичке психичке снаге најмање за интелектуални рад, измењује се више предмета с краћим трајањем наставе појединог предмета.

У другом наставном блоку, када су према психолошком радном ритму психичке снаге ученика највеће, изводи се т. зв. језгровита настава на принципу групне наставе (без предметне подијељености), и то непрекидно пуних 90 минута.

У трећем наставном блоку, када се због умора пред крај школског дана потенцијалне снаге ученика смањују, предвиђени су предмети, који омогућују већу физичку покретљивост. У тај блок унета је и курсна настава, за коју се ученици слободно опредјељују према својим интересима.

Према томе акценат је ставио школског рада на други наставни блок, кад су ученици најспособнији за стваралачки интелектуални рад, а то је време средином школског дана, тј. од 9,45 до 11,15.

Шмидберг је у Аустрији применио следећи временски распоред предмета:

45 минута – материњи језик, рачун, веронаука, наука о култури, музичко васпитање, дописивање;

90 минута – наука о природи, наука о култури, материњи језик, цртање, телесно вежбање, ручни рад;

180 минута – наука о природи повезана с практичним радом, домаћинство повезано с практичним радом.

Шмидбергер је још увек у великој мјери задржао 45-минутни наставни сат, али осим тога уводи и двоструке предметне часове из науке о природи, науке о култури, материњег језика, цртања, телесног вјежбања и женског ручног рада, док за практички рад из науке о природи и домаћинства предвиђа 4-сатни блок (четвороструки сат).

Значајно је још за овај распоред, да се посебно уноси један час седмично допунске наставе за рад са слабијим ученицима, док остали ученици могу то време искористити за диференцирани индивидуални рад према интересима. Уводни седмични разговор

(понедељком) и завршни седмични разговор (суботом) могу послужити и за слободан разговор о актуелним проблемима, за које ученици показују интерес, затим за договор о заједничким екскурзијама, школским свечаностима, о разним васпитним проблемима разреда и сл. Према препоруци Шмидбергера уводни разговор треба започети, а закључни завршити певањем школске или разредне химне.

3) ПРОТИВУРЕЧНОСТИ ТРАДИЦИОНАЛНОГ И ФЛЕКСИБИЛНОГ РАСПОРЕДА ЧАСОВА

Традиционални распоред часова био је примерен досадашњој школи и њеном садржају, њеној општој концепцији о животу и раду ученика и наставника у школи базираном претежно на психолошкој законитости меморисања, којој одговара диференцијација наставног процеса.

Међутим, уношењем нових садржаја живота и рада ученика у савремену школу све очитије избијају супротности између таквог новог садржаја и старе организационе наставне форме. Те супротности напосе оштро избијају у односу на распоред часова, јер је он темељни оквир цјелокупног организационог система школског рада. Зато је у нашем процесу реформе школе тај проблем актуалан и за нас. Да бисмо с довољно оправдања, а уједно и што успјешније решили тај комплекс питања о организацији наставе у данашњој савременој школи, с особитим обзиром на наш конкретни предмет, потребна је пре свега јасна општа методолошка ориентација садржана у поставкама дијалектичког материјализма, о односу садржаја и форме.

Сасвим разумљиво, да разрађивати само нови садржај рада у школи, а истовремено не решавати и организационе форме, била би једностраност исте врсте, као кад бисмо говорили о „савременим методама и облицима наставе“ независно од садржаја. Такво постављање и решавање проблема било би метафизичко.

Зато ћемо навести неке негативности старе форме распореда часова, који противуречи концепцији обраде грађе по новом наставном плану и програму.

1. Објективно нужну диференцијацију наставног садржаја по наставним предметима ми смо традиционалним распоредом часова још више распарчали наставни процес у току школског дана и седмице до те мере, да нам је школски рад био у великој мери разбијен, што је распоред часова по својој вањској страни и тачно одражавао. Иако је на пр. по наставном плану од 1951. године за VIII разред осмогодишње школе прописано 10 наставних предмета, ми смо уствари у току седмице по распореду часова имали 29 самосталних предметних наставних јединица; у VIII разреду гимназије било је 11 наставних предмета, а по распореду часова – 32 самосталне организационе наставне јединице, итд.; дакле, управо толико, колико по наставном плану износи укупан број часова.

Према томе, традиционалним распоредом часова проводи се диференцијација наставног садржаја до крајњих могућности. Дакако, таква исцрпна и до крајности проведена диференцијација била је на штету дидактичкој концепцији интеграције наставе, тј. више је одговарала психолошкој законитости меморисања а била је и у супротности с психолошком законитошћу мишљења.

2. Традиционални распоред часова нужно диктира обраду наставне грађе по систему ужих наставних јединица, а тиме се релативно шире и логички заокружене садржајне цјелине разбијају

у неколико, ужих дијелова (тј. наставних јединица), с тиме да се ти ужи дијелови обрађују у временским размацама, већ према томе како то следи по распореду часова (на пр. понедељком – четвртком – суботом – понедељком итд.). Таквим начином губила се квалитета целовитости једне теме, што је такође у супротности с поставкама новог наставног програма.

3. Трајање наставног часа у распореду часова временски се подједнако регулише на 45 минута почев од I разреда основне школе па све до завршног разреда средње школе, и то за све наставне предмете, за све наставне ситуације, за све форме запошљавања ученика итд., што је аномалија своје врсте, икоја се у савременој школи не може више бранити ни одржати.

Трајање наставног часа од 45 минута задржали смо још из старе школе, у којој је доминирао предавачко-рецептивни стил наставе, тј. предавање наставника екс катедра и слушање ученика, па се једноставно емпиријским путем, па и експерименталним, дошло до закључка, да ученици у развојној доби могу најдуље 45 минута ефикасно пратити предавање, након чега мора нужно слиједити одмор због умора.

Ако се пак данас поставља, да се наставни рад не може сводити само на предавање и слушање, односно да учионице у савременој школи не могу бити једино предаваонице и слушаонице, већ место за веома разноврстан стваралачки рад ученика и наставника, тада веома лако отпада разлог за подједнако нормирање свих наставних часова за све ситуације.

4. Према дидактичкој концепцији о наставном часу као основној организационој форми наставног рада занемаривала се функционална организација школског радног дана, па је према традиционалном распореду часова школски радни дан представљао сумативни збир различитих наставних предмета, између којих није постојала функционална – садржајна, психолошка, спознајна, организациона – повезаност. Изабрани часничари на појединим

школама још су. водили рачуна – с више или мање успеха – о расподјели предмета по тежини, али су потпуно сметнули с ума (или барем у великој већини) потребу о међусобном повезивању у распореду часова оних предмета, међу којима објективно постоји у већем проценту органска повезаност. Штавише, понекад су се и намерно такви корелативни предмети временски одвајали из једноставног разлога, што су се убрајали у групу тежих предмета (нпр. математика, физика и сл) или у групу лакших предмета (нпр. цртању, ручни рад и сл).

Сасвим разумљиво, да су у таквом распореду часова поједини предметни часови у односу на целокупни радни ток представљали само временску спону, а не и функционалну, што је придонело даљем разбијању јединствености наставног процеса; укратко, претерано издвајање и апсолутизирање појединог наставног часа водило је изолованости наставних предмета.

5. У школама са системом предметних наставника постојала је чак приликом израде распореда часова тенденција, да један наставник буде у току дана што мањи број часова у истом одјељењу, односно да наставници у току дана мењају што више одељења, претпостављајући, да чешћа промена наставника освјежава делује на ученике. Резултат тога био је тај, да су се сваког часа мењали не само предмети, већ и предметни наставници, па су наставници сваки час обављали (а тиме и понављали!) исте техничке послове (уписивали наставну јединицу, евидентирали изостанке, слушали разна извињења ученика, умиривали ученике, водили информативне разговоре, припремали демонстрацију наставних помагала итд.), а након тога журили у излагању материје, да би надокнадили „изгубљено“ радно време.

Зато се досадашњи распоред часова показао у школској пракси неекономичан, јер стална промена наставника није нимало, допринела рационалнијој организацији наставе, а и ученици су морали сваки час да се прилагођивају новом наставнику.

Дотран је испитивањем дошао до закључка, да се сталним мењањем наставника по наставним часовима губи много времена, и тиме се ученицима не олакшава рад; напротив, због губитка времена наставни рад прати стална журба – а у журби се примењују најекономичније, а тиме и најтеже наставне методе за ученике – само да се обради наставни програм. У атмосфери такве журбе ученици „хватају предавања“ (адекватан израз за такав начин рада) и не покушавају да од наставника траже допунска образложења, а често их у томе спречавају и наставници, јер за то нема времена.

Неекономичан распоред часова доприноси томе, да се још увек у превеликој мери задржава лекционизам у нашим школама – задавање лекција у школи и учење тих лекција код куће – а број лекција се у једном дану акумулира према броју наставника односно предмета. Да таквим системом долази и до превеликог оптерећивања ученика домаћим задацима, то је већ добро познато; сваки предметни стручњак води бригу само о свом предмету, па се у току дана накупи много оброка и оброчића.

6. Противуречности посебно оштро избијају у односу на модернизацију наставног рада. У школској пракси напредних наставника констатовано је, да предметни наставни час од 45 минута постаје преузак, претесан за модернизацију наставног процеса. (Зато је традиционални распоред часова одговарао старој школи сиромашној по начину рада.)

За илустрацију изнећемо само неколико примера: 45-минутни предметни наставни час најбоље одговара извођењу наставе у учионици; међутим, ако наставници желе да изводе наставу изван учионице – у пољу, шуми, ливади, музеју, галерији, производном подuzeћу, разним установама или неком другом месту изван школске зграде, тада им је час од 45 минута прекратак. У таквим случајевима наставници „посзајмљују“ часове од осталих предметних наставника, који се надовезују на њихов час, само да би могли да реализују планирану активност изван школске зграде. Управо такво

„позајмљивање“ и „враћање“ часова је један од показатеља, да нас традиционални распоред часова у много чему спутава.

Ако, на пример, наставници планирају обраду наставне теме групним радовима ученика, тада им је исто тако потребно, да имају на располагању у континуитету временски размак дужи од 45 минута. То се у пракси наших школа већ показује; док наставници најаве тему, изнесу кратко образложење основних података, рашчлане теме на више ужих питања, које ће поједине групе обрађивати, формирају групе, дају потребан материјал и упуте појединим групама, а напосе самосталан рад ученика у групама – све то изискује много више времена од традиционалног наставног часа. Зато Н. Кот с правом наглашава, да распоред часова мора бити толико еластичан, да дозвољава организацију разредног рада по групама или индивидуално.

Следећа опаска је да наставници природних наука (физике, хемије, биологије), ако настоје да организују савремену наставу, према традиционалном распореду часова присиљени су да све одморе искористе за припремање наставних и осталих техничких средстава, тј. да најпре спреме помагала с претходног часа и да припреме друга помагала за наредни час, што им је донекле могуће у дужим одморима, али им је у краћим одморима понекад то практично немогуће, па то обављају на почетку наставног часа, јер им друго не преостаје. Мање савесним наставницима брзо досади стално изношење и уношење наставних помагала, па због комодитета то избјегавају. Или нпр. коришћење савремених техничких наставних средстава (дијафилмова, филмова, грамофонских плоча, магнетофона и сл.) изискује такође непрекидно дуже време за демонстрацију (за разлику од демонстрације традиционалних статичких наставних средстава), јер је њихово коришћење већ према функционалној конструкцији унапред одређено непрекидним дужим трајањем, поготову ако треба понављати демонстрацију извесних дијелова (карактеристичних

фрагмената, епизода и сл.), а што би било промашено или чак објективно немогуће понављати неколико дана касније.

Таквих случајева могли бисмо изнијети и више. Због традиционалног распореда часова наставници често одустају од веома вредних активности с ученицима, или ће корисне активности свести на најнужнију меру, и то из једноставног разлога, јер им 45-минутни предметни наставни часови то онемогућују.

7. Већ су давно школски практичари констатовали, да се ученици не могу дубље да се удубе у проблеме, ако их сваких 45 минута пребацујемо с једног предметног подручја на друго. Поготову се не могу дуже задржати и концентрисати на круг питања, која искрсавају у наставном раду. У том погледу упућују се на адресу нашег система школовања многе замерке, нпр. да се ученици превише и предуго задржавају на површини, а да прекасно и премало улазе у суштину проблема. Заиста, требало би се што пре ослободити предрасуда, да ће се ученици удубљивати у суштину проблема, да ће понирати у његову дубину, ако их ми сваки час стављамо пред нове задатке.

Очито је, да смо још увијек у приличној мери оптерећени дидактичким поставкама тзв. старе школе учења, у којој се *de facto* учење сводило на запамћивање. Дакако, и у савременој школи треба у процес учења укључивати меморисање, и то што интензивније – то боље, али се учење, не може свести једино на меморисање; учење треба да укључује пре свега веома интензиван акт мишљења. Што интензивније мисаоно активирање ученика, то ће бити олакшано и запамћивање, али не једно без другог. Зато се и у поставкама реформе школства често, истиче један од примарних задатака наше школе, да треба ученике научити учењу, научити их да мисле, научити их да мисаоно раде, упознати их с техником интелектуалног рада, оспособити их за стваралачки рад итд.

С тог стајалишта опет се јавља противуречност између концепције савремене школе и традиционалног распореда часова;

наиме, традиционални распоред часова одговара више старој школи учења у смислу меморисања, а не толико савременој школи учења у смислу интензивног стваралачког мисаоног рада. У томе и јест значајна констатација цитираних педагога, да се интензивнији духовни рад не може организирати по систему уских наставних јединица, а то уједно значи и по традиционалном распореду часова.

Флорке, говорећи о традиционалном распореду часова, каже: „За властити рад ученика, т. ј. за самостално размишљање, за проналажење и испитивање властитог пута, за самосталност питања и за властито обликовање не остаје довољно простора... тко има жељу да учи самостално мислити, самостално одлучивати и одговорно радити, тај мора тражити средства и путеве, да постојеће форме средњих школа мијења...” (Према: Пољак, 1964: 45).

8. Традиционални распоред часова отежава такође припремање ученика за наставу. Чињеница је, да се наши ученици још увек, или барем у највећој мери припремају за часове испитивања, али веома ретко, и за часове обрађивања нове грађе што је такође аномалија своје врсте. Наставници понекад намерно не информишу ученике, шта ће наредних часова по распореду радити, како би ученици по закону вероватноће претпостављали, да ће бити испитивање, и због тога учили њихове предмете. У таквој ситуацији положај ученика није нимало угодан; број наставних часова у току наредног дана означава уједно и број наставних предмета, а то значи и припремање за исто толики број наставних предмета. Практично решење за савесне ученике може бити двојако: или да се издвоје само неки предмети, па их се у дужој временској и психичкој концентрацији солидније проучи, или се пак у подједнакој мери посвети пажња учењу свих предмета по распореду часова за тај дан, али зато и површно. Међутим, и једно, и друго решење не ће моћи ученике потпуно ослободити неугодне атмосфере у школи, која се у току школског дана измењује часовима испитивања и часовима предавања, и то само зато, што ученици понекад и уз најбољу вољу

не доспијевају свим предметима посветити довољно времена за смирени и концентсани мисаони рад.

Према томе, уместо угодне радне напетости и интелектуалне радозналости, традиционалним распоредом часова постижава се супротна ситуација – неугодна психичка напетост и неугодна радна атмосфера у разреду. Зато су већ давно многи дидактичари препоручивали смањивање броја наставних предмета у току дана, посебно у школама са системом предметних наставника.

9. Традиционални распоред часова у приличној мери шаблонизује наставни рад. Иако се у току дана измеђују наставни предмети, мењају различити типови наставних часова и њихова структура, ипак им је изван број структурних етапа подједнак, а према броју истих структурних етапа у већем броју наставних часова имамо и изван број њихових понављања. Управо такво константно понављање структурних етапа наставних часова условљава и шаблонизовање веома живог и осетљивог наставног процеса, што је – уз остало – један од основних недостатака старе школе Хербартовог стила.

Све те наведене негативности традиционалног распореда часова, које условљавају противуречности у односу на нове концепције садржаја живота и рада ученика у школи по новим наставним плановима и програмима, упућују на то, да тај традиционални распоред часова треба променити у квалитетно нову форму.

Већ смо напред напоменули, да просветни радници у нашим школама упозоравају на те противуречности, али они сами по себи немају још довољно снаге ни смелости, да такве противуречности самостално решавају; у томе очекују помоћ дидактичке теорије. Имали смо прилике, да се у то увјеримо у директном контакту с школским практичарима.

Таквих и сличних изјава често чујемо; штавише, школски практичари директно се обраћају речима: дајте нам примере бољег

распореда часова, израдите нам савременији распоред часова за нашу школу и сл. Неће бити на одмет споменути, да су и неки совјетски практичари почели веома опрезно да покрећу дискусију о неким фундаменталним дидактичким питањима.

У том погледу је Г. А. Михаилов био врло близу истини, кад је у дискусији с М. А. Даниловим о неким нерешеним питањима педагогије с обзиром на мисаоно активирање ученика рекао: „Активност мисаоног рада ученика не зависи само од примене на часу начина рада ученика, већ и од претходног рада. Ако је сваки нови час изолиран и не представља карику у низу часова, нужно је њихову мисао разбуђивати на сваком поједином часу, што није увијек могуће у односу на све ученике“ (Према: Пољак, 1964: 47). Другим речима, изоловани часови према тумачењу Г. А. Михаилова – а таквих изолованих наставних часова управо има много у совјетској школи по традиционалном распореду часова – онемогућује мисаони рад ученика. Некада је тешко одвратити дјечју пажњу од онога, што се радило на претходном часу, јер је интерес на одбијеном још доминантан.

То је све једна страна противуречности изазваних традиционалним распоредом часова. Међутим, проблеми избијају и с једног другог вида; наиме, Флорке спомиње, да је у школској пракси запажено, како извештан постотак наставника теже прихваћа промене у настави и радије се задржава на традиционалним формама, јер је то лакше.